

A NYUGATI MAGYAR IRODALOMRÓL

Rádió-beszélgetés. Szerkesztette Kulcsár Katalin

I.

BÉLÁDI MIKLÓS: A hatvanas évek eleje óta egyre szélesebben, mélyebben ismerhettük meg a szomszéd államok magyar irodalmát s ehhez hozzá segített bennünket a földrajzi közelség, a közös múlt, a hagyomány számos eleme s a hivatalos és a személyes kapcsolatok bővülése. Cselényi Lászlót, Dobos Lászlót, Domonkos Istvánt, Fehér Ferencet, Gion Nándort, Lászlóffy Aladárt, Kányádi Sándort, Sütő Andrást, Tolnai Ottót – s még sorolhatnám a neveket – nem kell a magyar olvasónak külön bemutatni, de azokat a kritikusokat sem – Csanda Sándort, Bori Imrét, Bányai Jánost, Kántor Lajost, Láng Gusztávot, Rákos Pétert, Szeli Istvánt és másokat – akik a kinti és a mi itthoni irodalmunk jelenkorával foglalkoznak. Irodalomtörténeti áttekintés is készült már a határon túli irodalmakról. A szomszédainknál megjelenő könyvek és folyóiratok – kevés kivétellel – hozzáférhetőek, megvásárolhatók. Nem ez a helyzet a nyugati magyar irodalommal. Ha jelent is meg régebben kritika egy-egy könyvről Gyergyai Albert, Rónay György tollából – csupán mintegy tíz esztendeje veszünk egyáltalán tudomást arról, hogy nyugaton, s tengerentúl Nyugaton és Keleten is létezik magyar nyelvű irodalom. Tudjuk, hogy van a magyar irodalomnak egy távoli, messze szakadt, egzotikus ága is, de sokkal kevésbé ismerjük mint az erdélyit vagy a jugoszláviait. Ami érthető, magyarázható, csak éppen belenyugodnunk nem szabad. Érthető, mert földrajzi, s nem egy esetben politikai távolságok választják el tőlünk, a kiadványok egy részéhez hozzá sem jutunk; különösen az ötvenes éveket borítja homály, de a legújabb fejleményeket sem tudjuk hézagtalanul követni.

Beszélgetésünket épp az a szándék hívta életre, hogy többen együtt próbáljunk áttekintést nyújtani erről az irodalomról; főként mostani állapotáról, jelenkoráról. Előjáróban meg kell kísérelnünk, hogy valamiféle meghatározását adjuk annak a kulturális-szociológiai képződménynek, ami Nyugaton magyar nyelven keletkezett. Azt alighanem nyugodt lélekkel kijelenthetjük, hogy ennek az irodalomnak az életében is határvonalat jelöl 1944–1945, aminthogy a kivándorlásnak, emigrálásnak is más volt az indítéka, tartalma 1938-ban és 1948-ban. Ezt az időhatárt szilárd pontnak tekinthetjük, magánál a meghatározásnál viszont sok tényezőt kell figyelembe vennünk; hadd soroljak fel közülük néhányat, kérdés formájában. Van-e ennek az irodalomnak megszakítás nélküli története; milyenek a szervezeti keretei, műhelyei; van-e szellemi központja; hol található az írói? Megkérdeshetnénk, ahogyan Borbándi Gyula is megkérdezte *A nyugat-európai magyar irodalom intézmény rendszere* című tanulmányában (Új Látóhatár, 1975. 4. sz.), kit nevezhetünk írónak: pusztán a szépirokat, vagy az irodalmi esszék, kritikák, tanulmányok szerzőit, s a társadalomtudósokat, művészeket, politikai írókat is, akik „átlépik a szorosan vett szakmai határokat, szélesebb olvasóközönség részére és fejlettebb esztétikai igényekkel írnak?” Azt sem lenne mellékes tudnunk, kik milyen nyelven vagy nyelveken írnak?

A kérdéseim nagyrészt az irodalmi életre, az irodalmat övező intézményvilágra vonatkoznak, de nem árt ezekről sem tudnunk. De arra is kellene majd válaszolnunk, hogy a nyugati magyar irodalmat mint irodalmat miként szemlélhetjük.

ILIA MIHÁLY: Béládi Miklós kérdései közül a legfontosab a fogalom meghatározásra vonatkozik. De véleményem szerint a fogalmat azért nem tudjuk meg-

határozni, mert nincsen olyan összefoglaló szempontunk, melynek segítségével meghatározhatnánk, hogy mi a nyugati magyar irodalom. Valószínű, hogy a hazai magyar irodalom fogalomrendszere nem mindenben alkalmas itt már, az elmúlt években láttuk, hogy a szomszéd országok magyar irodalmának vizsgálatában sokszor okozott gondot, hogy a hazai fogalmakat mechanikusan használtuk rájuk is. A nyugati magyar irodalom vizsgálatához, meghatározásához vannak szempontjaink, éppen Béládi Miklós szolt erről már többször és irt is róla. Ilyen lehet például a földrajzi szempont, hol él az író, milyen nemzeti, környezetben, milyen hagyományú és jelenű más nyelvű kultúra, irodalom hatása alatt és ezzel milyen intenzitású kapcsolata van. Szempont lehet a generációs hovatarozás is, pontosabban az, hogy a magyarság nagyobb tömbjétől való elszakadás mikor történt meg, mik voltak ennek az okai, milyen politikai, történeti tények. Szempont lehet az is, hogy pl. valaki már Nyugaton lett íróvá, magyar íróvá, ilyen is van. Lehetséges az is, hogy a nyugati magyar irodalom képviselőinek megítélésében olyan hazai irodalmi irány, csoport jellegzetességeit vesszük figyelembe, amelyből a nyugati magyar író kiszakadt, amely írói fejlődését meghatározta itthon és Nyugaton sem adta föl ezt az indítást egészen. Még az is megkülönböztető lehet, hogy a nyugati magyar író milyen folyóirat, társaság vagy tudományos intézmény (egyetem) körébe tartozik. Nincsen tehát összefoglaló, közös szempontunk a nyugati magyar irodalom meghatározására, ezért részszempontokat kell érvényesítenünk. De talán éppen ez a jó és szerencsés, mert azt jelenti, hogy sokféle színezetű irodalomról van szó.

CZINE MIHÁLY: A nyugati magyar irodalom fogalmát magam sem tartom szerencsésnek. Ez földrajzi jelölés volna, ilyen okkal arról is beszélhetnénk, hogy keleti magyar irodalom. Azt hiszem, hogy legalább annyira bizonytalan ez a fogalom, mint hogyha azt mondanánk, hogy emigráns irodalom, vagy azt mondanánk, – mondták valamikor egyik csoportjára – hogy disszidens irodalom. Amihez inkább lehetne ragaszkodni, megközelítésképpen használni: a *diaszpóra* irodalmáról kellene beszélnünk. Mert voltaképpen ez a megkülönböztető. Akik Kelet-Európában vannak magyar írók, azoknak az irodalmát, műveit jugoszláviai csehszlovákiai, romániai magyar irodalomként tartjuk számon, s okkal. Akik szétszóródva élnek a világon, ott egy más fogalmat kellene keresnünk. A szomszédainkban, akik élnek, szülőföldjükön élnek, olyan gondokat, problémákat fogalmazznak, amelyeket örökségként kaptak. A szétszóródottságban élők az itthoni hazából különböző okok miatt, de leginkább önként távoztak, vagy esetleg már kint is születtek. Ezért is gondolnám, hogy a diaszpóra fogalmát kellene inkább bevezetni. Persze ez még nem megoldása a kérdésnek. Amit Ilia Mihály mondott, a részmegközelítési szempontok, érvényesebbek lehetnek, illetőleg valahova vezethetnek. Mindjárt a földrajzi szempont figyelembevétele: nyugat-európai, amerikai, ausztráliai magyar irodalom. Mert bármennyire is közös vonások hiányáról beszélünk – illetve mondjuk, hogy kevés a közös vonás –, egy-egy részen belül mégis több az összekötő mozzanat. Több az összekötő vonás a Franciaországban s az Angliában működő írók között, mint mondjuk, az Amerikában dolgozó és a Franciaországban élő magyar írók között. Amerikában is más körülmények között alkotnak az észak-amerikaiak, mint a Dél-Amerikában élők. Fontos volna a történetiség nagyobb érvényesítése is, a diaszpórák születési idejének a számbavevése. A századfordulón, a múlt század végén volt az első nagy kivándorlási hullám; kenyeret mentek keresni. Az első kivándorlók irodalmat ugyan nem teremtettek, de valamit mégis igen, amiről Móricz Zsigmond irt: a bujdosó magyarok szívhangjait adták; a folklór közelében. A másik hullám 1919 bukása után volt. Közöttük már igazi írók voltak és olyan emigránsok, akik a forradalmi gondolatot jelentették és képviselték. Ez a mozgás, lassabban ugyan, de a két világháború közötti időben is tovább tartott. 1945-ben újabb nagy hulláma következett a szétszóródásnak. Ebben a hullámban is voltak

írók, ha nem is a legjelentősebbek közül, s inkább konzervatív tájékozódásúak voltak. Akik 49 táján távoztak, azoknak nagyon sokszor egy polgári demokratikus igény, a Kisgazdapárt, a parasztpárt körébe eső tájékozódás volt a meghatározó-juk inkább; a Kisgazdapárt bal szárnyától a Parasztpárt jobbszárnyáig lehetne talán az ideológiai határt itt jelölni. Az 56 után elindulók megint más-másfajta tájékozódást jelentettek. De itt sem használhatjuk egyértelműen sem a nyugati, sem az emigráns jelzőt, mint meghatározót. Ezekben a rétegekben ugyan sok volt az emigráns, sokan távoztak ellenzéki szándékkal, de kinti esztendők alatt a tájékozódásuk gyakorta más lett. Egy amerikai magyar úgy fogalmazta: nagyon sokan azért mentek el, mert az akkori politikai helyzettel nem tudtak egyetérteni, s nagyon sokan azért nem jönnek ma haza, mert az életkörülmények és lehetőségek már odakötik őket.

SZABOLCSI MIKLÓS: Abból, amit Czine Mihály elmondott, az is következik, hogy mint az itthoni magyar irodalmat, megkísérelhetjük a most szóban forgó jelenségeket, tényeket, műveket, eszmei irányzatok szerint tagolni. Természetesen nagyon megközelítőleg, hiszen voltaképpen minden egyes mű más-más szint képvisel. Mégis, ha eszmei irányzatok szerint néhány típust akarnék kiemelni, akkor azt állapíthatnám meg, hogy van Magyarországon kívül Nyugat-Európában, tengerentúl megjelent műveknek egy olyan csoportja, amelyet mindenestől konzervatív-nak lehetne nevezni; a konzervativizmusnak a hagyományos, „horthysta” változatát vagy a két világháború közti liberális ideológiák egyikét vagy másikat képviselik. Az ide tartozó írók száma természetesen csökken, az idős nemzedék sorai ritkulnak, – ide sorolhatók például a nevesebbek közül, liberális körökből, Körmeny Ferenc, Földes Jolán. Valójában ezt a konzervatív irányt képviseli az Egyesült Államokban, az irodalom és műkedvelés határán „irogatók” nagy száma. Egy ennél radikálisabban jobboldali irányt képviselnek, akik lényegében az 1944-es Magyarországot óhajtják folytatni; irodalomban kevésbé, inkább publicisztikában, kritikában van ott ezeknek a hangja. Legutoljára Hágában nemzetközi kongresszust tartottak a jobboldali erők; meg kell mondanom, hogy tudomásom szerint ezen a kongresszuson jelentős magyar író nem vett részt. Az ebbe a körbe tartozók szintén a dilettánsok soraiba számíthatók. Ezeknél erősebb a „modern katolikus” irány. Ma már nem reformkatolicizmus, hiszen XXIII. János óta a katolicizmus egyik hivatalos irányzata lett; olyan katolikus irány, amely a modern tudománnyal, modern felismerésekkel párosítva igyekszik önálló álláspontot elfoglalni, a katolicizmus és a társadalmi haladás gondolatának egy sajátos összeegyeztetésén munkálkodik, hol helyeselve azt, hol ellentétben állva azzal, ami ezen a téren és más téren Magyarországon történik. Ennek a baloldali katolicizmusnak volt néhány előfutára, vagy egynehány elszigetelt alkotója és köre az ötvenes években, Rezek Románra vagy Szalai Jeromosra gondolok, a Kanadában élő Gabriel Asztrikra, jelenleg a Rómában megjelenő Katolikus Szemle ennek az irányzatnak a képviselője. Legerősebbnek tűnik számomra egy olyan irányzat, amely a két világháború közti és az azutáni Magyarországból a parasztságra támaszkodó radikális demokrácia eszméi alapján áll, mint-ez a „népi írók mozgalma” folytatója is. Ez az irányzat társadalmilag sok haladó gondolatot képvisel, egyes kérdésekben a mai Magyarország vívmányait elismeri, más kérdésekben azonban változatlanul helyteleníti azt, ami Magyarországon történt. Publicisztikában és esszéiben a legtöbb szellemi energia ennél a körnél van, amelynek központja általában Nyugat-Németország, ott is főleg az Új Látóhatár és helyileg elsősorban München. Úgy látom, hogy csökkenő mértékben van jelen az emigrációban 1956-ot előkészítő, majd a munkásmozgalom ún. revizionista szárnyán elhelyezkedő, volt kommunisták csoportja. Részint azért, mert itt is néhány haláleset, – Háty Gyula halálára gondolok – ritkította a sorokat, részint azért, mert mint bizonyára ismeretes, az ún. revizionizmus ma világszerte tért veszít. Hiszen ezt az álláspontot képviselők egy elég nyílt antikommunizmus, sőt antiszocializmus álláspontjára tértek át, tehát már a revizionizmuson is túl vannak.

Mindaz, amit elmondtam, eszenci, politikai, világnézeti jellegű csoportosítás, de lehetne szólni irodalmi áramlatok szerinti csoportosulásról, egy konzervatívabb, egy a modern realizmust követő irányzatról, és egy az avantgarde eszközöket felhasználó áramlatról.

BÉLÁDI MIKLÓS: Amit Czine Mihály ajánlott, hogy nyugati magyar irodalom helyett beszéljünk inkább a diaszpóra irodalmáról – erősen megkérdőjelezhető. Ez a megnevezés szoros kapcsolatot tételezne föl a szétszórta élő magyar, magyar származású, nyelvű népcsoport és az irodalom között. Talán nem pontosan értelmezem, de ebben a fogalomalkotásban az írói, irodalmi tudat hangsúlyozását látom; azt, hogy a kinti irodalom, legalábbis részben, a diaszpóra magyarság képviselője, kifejezője, intézménye – mintegy annak a sorsát, törekvéseit, eszméit hordozza. Ez a képviselő részben, vagy bizonyos irodalmi csoportokra gondolva, igaz lehet. De abból a vázlatos áttekintésből, amit Szabolcsi Miklós adott, jól kirajzolódott a különféle irányzatok, csoportok képe. A népcsoporthoz tartozás tudata erősebben él az amerikai kontinensen, kevésbé meghatározó a nyugat-európai mozgalmak, szervezetek, folyóiratok munkájában. A Szepesi Csombor, a Mikes Kelemen Kör, a Magyar Műhely Munkaközösség írói tevékenységében nem kap különösebb nyomtatékot a diaszpóra-tudat; íróik nem a diaszpóra életéhez, sorsához kötődnek, hanem a magyar irodalomhoz, annak múltjához, hagyományaihoz s különböző hangulati irányokkal, Magyarországhoz. Érdekesen beszél erről Kibédi Varga Áron és Cs. Szabó László a *Nyugati magyar irodalom* (Amszterdam, 1976) című tanulmánykötetben. „A nyugati magyar irodalom nemcsak részben, hanem teljesen egy idegen nyelvű és idegen kulturális hagyományokra épült társadalmi közegben kénytelen élni” – írja Kibédi Varga. „Ezt az irodalmat kizárólag az idegenbe települt magyar olvasók közönye fojthatja meg. Mert végső fokon erkölcsileg a diaszpóra kellene, hogy eltartó legyen. Aki a Tórárt megőrzi. S a mi Tóránk, ahogy sok év előtt s azóta is többször írtam, Arany János” – mondja Cs. Szabó, akinek szavaiból árad a panasz és keserűség, ha a nyugati magyar olvasókról kell szót ejtenie.

A „diaszpóra irodalom” elnevezésben szűkítést is érzek, akaratlan szerepcsökentést. Azért maradnék a nyugati magyar irodalom fogalma mellett, mert semleges s noha földrajzilag tájékoztat csupán, legalább bővebb, tágabb keretet nyújt és a kinti törekvéseket nézve, senkit nem rekeszt, nem közösít ki.

CZINE MIHÁLY: Amit Béládi Miklós mondott, gondolom, igaz: részmegközelítési szempont lehet a diaszpóra felőli közelítés is. Gondolom, mégiscsak érvényes eredményekhez vezethet ez a megközelítés is. Az Egyesült Államokban vettem észre, hogy egy hatalmas országban szétszóródott írók és nem írók miképpen próbálnak az irodalom segítségével is otthon teremteni. Nem is mindig írói közösségek ezek az együttesek, de nélkülük aligha volna az irodalomnak még olyan bázisa is, amilyenekről már beszélhetünk. Az ITT-OTT köre például azért a legjelentősebb – szerintem – az amerikai csoportok között, mert benne a legkülönbözőbb szakemberek, mérnökök, orvosok, építészek találkoztak, azzal az igénnyel, hogy szemmel tartsák a világban való változásokat, és azt is, ami Magyarországon történik. Más példát is szeretnék mondani. Létezik Kanadában, Montrealban egy Bethlen Gábor-kör. Húsz esztendeje működik. Itt írók igazában nincsenek, papok vannak, tanárok, építészek, polgármesterek, a montreali református egyház keretében működik a kör. Az egyház alapító tagjai eleinte különböző vallásúak voltak – unitáriusok, baptisták, katolikusok, reformátusok –, 1920-ban vándoroltak ki a nagy történelmi változás után, Erdélyből. De csak egyházi közösség keretében tudtak megmaradni, megtartani az anyanyelvüket; még a harmadik nemzedék is beszél Montrealban magyarul. Van énekkaruk, kórusuk, amelyben magyar számok éppúgy elhangzanak, mint angol nyelvű feldolgozásuk. S még egy példát is emli-

tenék: New Jersey-ben az öregdiákok szervezete jelenti a megtartó keretet. Író ott is kevés van, vagy ha igen, nem szépírók, hanem szociológusok, történészek; munkásságuknak azonban az egyik fő értelme, hogy az irodalmat közvetítik, s a magyar nyelv, a magyar kultúra megőrzését segítik. Ők voltak azok, akik Magyarországról írókat hívtak, és tudósokat, s Romániából is magyar írókat fogadtak. Volt itt – többek között – Sütő András, Kányádi Sándor, Farkas Árpád és Veress Dániel. Ahogy én tudom, az Európában lévő közösségek némelyike is, így a bécsi Bornemisza-kör, ilyen vonatkozású munkákban érte el a legtöbb eredményt.

BÉLÁDI MIKLÓS: Az, amit Czine Mihály elmondott, azért volt érdekes, mert aláhúzott egy tény, amelyet nem kellene szem elől tévesztenünk. Azt nevezetesen, hogy a nyugati magyarság körében rendkívül jelentős, nem eléggé méltányolhatóan nagy munkát végeznek a különböző kulturális egyesületek, társaságok, önművelő intézmények, amelyek mindenekelőtt a magyar nyelv, a magyar kultúra és irodalom ápolását tűzték ki célul maguk elé, ami egyúttal a magyarságtudat őrzését, óvását is jelenti. Az említett társaságok mellett, ez volt a szerepe az *Ótágú síp*nak, s az igényes irodalomismertetés, kultúraterjesztés feladatát vállalja – eredeti művek közlésével együtt – a nemrég indult kanadai *Tanú* is. De különbséget kell tenni kulturális tevékenység, önművelő munka és irodalmi alkotás, irodalmi élet között. A társasági élet, a szervezeti cselekvés lehet értéket továbbító fontos vállalkozás – erről beszélt Czine Mihály is. S ez a közösségi munka neveli az olvasókat, teremti meg az irodalom háttérét, hangvisszaverő közegét. Az irodalom mégis csak más azonban, különvlik ettől a cselekvésformától: értékteremtő alkotás. A kettő nem áll szemben egymással, de nem is mosódik egybe.

ILIA MIHÁLY: A Czine Mihály említette Bornemisza Társaság, az észak-amerikai IIT-OTT vagy a kanadai magyar művelődési egyesületek, cserkész-csoportok, erdélyi származásúak egyletei stb. bizonyos mértékig ellentmondanak Béládi Miklósnak. Ezek az egyesületek gyakran a nyugati magyar írók kiadói és főleg befogadói is. A vasárnapi iskolák záróünnepségéről vagy a március 15-i ünnepségekről érkező meghívókon gyakorta ott van jó nyugati magyar költők versének címe (például Fáy Ferencé). A Bornemisza Társaságot azért említette Czine Mihály is hangsúlyosabban, mert erősen kapcsolódik az ausztriai, de az egész nyugat-európai magyar etnikumhoz, a társaság működése nagy inspirálója a nyugati magyar irodalomnak, könyvkiadása van. Természetesen én sem azonosítom a nyugati magyar irodalmat a társaságokkal, egyesületekkel, de nem szakíthatók el tőle, összefüggnek vele. Még a nyugati magyar sajtó és könyvkiadás sem azonos a nyugati magyar irodalommal, de ezt már erősen együtt kell említeni. Néhány esetben jól körülhatárolható írói kör, irodalmi irány tartozik hozzájuk. A sokféle egyesület, írói szervezet nyilván nem lehet rendszerező szempont a nyugati magyar irodalom vizsgálatában, de néhány jelentős folyóirat, köztük elsősorban az Új Látóhatár a kiadó, Molnár József nyomdász könyvkiadói munkája olyan kört rajzol, amelyben a nyugati magyar irodalom jelentős része belefoglalható.

PARANCS JÁNOS: Azzal szeretném kezdeni, hogy nemigen tudok hozzászólni ehhez az irodalomtörténeti rendszerezéshez. Az ismereteim ugyanis hiányosak. Sajnos, nem áll módomban, hogy rendszeresen olvassam a Nyugaton megjelenő magyar nyelvű folyóiratokat, irodalmi lapokat. Csak szörványosan jutnak el hozzám, s többnyire baráti ajándék formájában a kint megjelenő könyvek is. Felelőtlenség lenne hát, ha ezek alapján a nyugati magyar irodalom egészéről bármit is mondanék. Viszonylag jól ismerem viszont a korosztályom tagjait, a negyvenes éveikben járó költőket, írókat és kritikusokat, s közülük is főként azokat, akik Európában élnek.

Annak idején, 1956-ban Nyugatra kerülve együtt indultunk az irodalmi pályán, s a legtöbbjünkkel közösen jelentem meg én is első verseimmel az Irodalmi Újság, a Bécsi Magyar Híradó vagy az Új Látóhatár hasábjain. Többé-kevésbé az elmúlt huszonkét év során kiadott könyveiket is olvastam, ismerem. Nyolc évig, 1964 szeptemberéig éltem közöttük, és hazatérésem óta öt vagy hat alkalommal vehettem részt meghívottként olyan találkozón, ahol ismételten láthattam őket, ha nem is mindegyiküket, és hallhattam legújabb műveiket. Kapcsolatunk az elmúlt tizenöt év során természetesen megváltozott. Akkoriban ugyanis, a Magyar Műhely szerkesztőjeként a legtöbbjünkkel rendszeresen leveleztem, s így közvetlenül tudomást szerezhettem legfontosabb emberi, illetve alkotói problémáikról. Nem tudom, hogy a rádióhallgatók előtt mennyire ismert a Párizsban megjelenő Magyar Műhely. Ez a folyóirat tizenhét évvel ezelőtt, 1962 májusában indult, s több-kevesebb rendszerességgel azóta is megjelenik. A Magyar Műhely akkor a kezdő fiatalok folyóirata volt, és indulásától kezdve arra törekedett – s tudomásom szerint ma is arra törekszik –, hogy pezsgő szellemi, alkotói kört szervezzen maga köré. Ez az alkotó gárda, s maga a folyóirat is, nagyon szorosan kapcsolódott indulásakor a hollandiai Mikes Kelemen Körhöz, nagyon szorosan kapcsolódott a később megalakult londoni Szepesi Csombor Körhöz, valamint rövid ideig a párizsi Irodalmi Újsághoz és a müncheni Új Látóhatárhoz. Néhány évig én is ehhez a körhöz tartoztam, s ami keveset a nyugati magyar irodalomról tudok, azt jórészt ebben a körben szereztem, a különböző találkozókön és irodalmi esteken.

SZABOLCSI MIKLÓS: A Mikes Kelemen Körről esett szó. Hadd mondjam meg, hogy ez a kör, azt hiszem, a magyar emigrációban az egyik legjelentősebb szellemi erőt képviseli. Jellegzetes olyan szempontból, amit Czine Mihály említett, hogy nem pusztán és nem is elsősorban irodalmi kör. Voltaképpen eredetileg a Hollandiában élő magyar értelmiségiek köre, azoké, akik akár a foglalkozásuk körében, szociológusok, közgazdászok, történészek, akár azon kívül, magyar kérdésekkel óhajtottak foglalkozni. Állandó beszélgetéseket szervezett, lassanként rangos szellemi fórummá nőtt ki. Az előadások általában megjelentek és számunkra is a nyugat-európai magyar szellemi életnek legjelentősebb dokumentumát képviselik. A Mikes Kelemen Kör néhány évvel ezelőtt egy – ahogy ők mondják – dialógust kezdett a hazai szellemi élettel. Ez a dialógus nem mindig barátságos, néha viharos, kétségtelen azonban, hogy kevés kivételtől eltekintve, a magyarországi kritikusokkal, irodalmárokkal, történészekkel állandó együttműködésben és vitában vannak. Ugyanakkor a Mikes Kelemen Kör, mint csaknem minden ilyen kör, mint a Szepesi Csombor Kör is Londonban, az emigráns lét sajátosságait, tudatát, öntudatát is hordozza és fejleszti ki.

BÉLÁDI MIKLÓS: Néhány szóval kiegészíteném azt, amit a Magyar Műhelyről hallottunk. A Magyar Műhely ugyanúgy gyűjtőfogalom, mint sok más a kinti irodalom életében. Mozgalom, kiadó, folyóirat, munkaközösség, baráti kör együtt. Irodalmi karakterét csak részben határozhatjuk meg azzal, hogy folyóiratukat a neo-avantgarde fórumának tekintjük. A vizuális költészetnek a három szerkesztő, Bujdosó Alpár, Nagy Pál, Papp Tibor a művelője és elméletirója; a többiek, akik a folyóiratban írásaikat közlik vagy könyveiket Párizsban adják ki, hol több, hol kevesebb szállal kapcsolódnak a szerkesztők törekvéseihez s azon kívül, természetesen, máshol is megjelentetik verseiket, esszéiket. Ezt tudva is, azt mondhatjuk, erős és egyéni színfoltot képviselnek, a szerkesztők eltökélten törnek céljaik felé, nem áztatják magukat azzal, hogy nagyszámú olvasóhoz szólnak, viszont föltétlenül hisznek a vizuális költészet jövőt építő szerepében, az avantgarde-magatartás fölszabadító hatásában. Nem hallgatható el az sem, hogy kapcsolataik nem szűkülnek, inkább bővülnek. A költők mellett – Bakucz József, Dedinszky Erika, Horváth

Elemér, Kemenes Géfin László, Kibédi Varga Áron, Vitéz György, – munkaközöségükhöz képzőművészek is tartoznak – Gáyor Tibor, Maurer Dóra, Megyik János, Pátkai Ervin, Perneczky Géza, s újabban találkozóikon a budapesti Új Zenei Stúdió tagjai is szerepelnek. Francia nyelvű kiadványuk, a d'atelier révén, a francia avantgarde-ban is jelen vannak. A Magyar Műhely-kör mai helyzetét mégis csak úgy mérhetnénk föl igazán, ha a szerkesztők munkáját a többiekétől különválasztva szemlélnénk. Vizuális költészetüket, melynek gyökerei a huszas évek elejei magyar dadaizmusban lehetők fel, nyelvi kísérletnek kell felfognunk, az irodalom, a mű átértelmezésének. A polgári életben nyomdászok lévén, alkotásaikat technikailag is maguk állítják elő, ami nemcsak kényszerűség, hanem elméleti megfontolás – és nagy adag idealizmus – is, mivel a tipográfiának, a szöveg elrendezésének, jelekkel és ábrákkal dúsításának jelentéstani értelmet tulajdonítanak. Hogy elszánt, szívos kísérletezésük a nyelvvel és anyaggal milyen eredményt hoz, miféle ösztönzéseket kínál majd, ma még lehetetlen megmondani, de hogy jogosultságát az sem vitathatja el, aki másként vélekedik az irodalom szerepéről, az tagadhatatlan. Persze, nagy kérdés, hogy ez a jogosultság időben meddig terjedhet: az avantgarde-robbantás után idő múltán másnak kell következnie.

SZABOLCSI MIKLÓS: Hadd említsem meg még a nevezetesebb szerepet játszó lapok közül az Irodalmi Újságot. Ezt a Budapestben az ellenforradalom előtt megjelenő Irodalmi Újság utódja kívánna lenni, 1957-től kezdve jelenik meg. Eleinte jelentős szerepe volt, amennyiben 1956 utáni esztendőben nagyon sok nyugatra ment magyar író, szellemi erőt gyűjtött maga köré, ugyanakkor ellenállást hirdetett a magyarországi konszolidációval szemben. Lassanként azonban, hogy elfogyott mögüle ez a konkrét politikai és szellemi indulat, lendítőerő, egyre ritkábban jelenik meg, egyik szerkesztője, Enczi Endre meg is halt, most gyakorlatilag úgy tudom, két havonta jelenik meg, de így is összevont számokkal, és számunkra legérdekesebb anyagai bizonyos emlékezések, elmúlt idők felelevenítése, a két világháború közöttre vonatkozó esszék maradtak.

BÉLADI MIKLÓS: Annyit tennék ehhez hozzá, hogy igen jó irodalmi kritikák, színvonalas esszék is megjelennek az Irodalmi Újságban. A kiváló tanulmányanyag a jellemző az Új Látóhatárra is, mely az egyik legrégebben élő folyóirat a határainkon kívül, 1950 óta folyamatosan megjelenik, jelenleg a 29. évfolyamnál tart. A lap szerkesztője, Borbándi Gyula és kiadója, Molnár József, nagyon igényes munkát végez, a tanulmány-rovatban föltétlen színvonalat tart s újabban a szép-irodalmi közlemények sorában is szigorúbb kézzel válogat, több a jó vers és főként a novella, regényrészlet. Az Új Látóhatár a nyugati magyar irodalom egyik legfontosabb szellemi központja és vitán fölül, legértékesebb folyóirata. Hasábjain a Nyugaton élő magyar irodalom legjavának hetven-nyolcvan százaléka megjelenik. Rendszeresen ide dolgozik Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Faludy György, Határ Győző, Kovács Imre, Gombos Gyula, Tüz Tamás, Domahidy András, Ferdinandy György, Kibédi Varga Áron és András Sándor, Gömöri György, Horváth Elemér, Keszei István, Siklós István, Sulyok Vince, Thinsz Géza, az irodalomtörténészek, kritikusok, történészek közül Albert Pál, Bogyay Tamás, Borsody István, Czigány Lőránt, Czigány Magda, Gosztonyi Péter, Hanák Tibor, Péter László, Sanders Iván, Várdy Béla és sokan mások. A neveket még hosszan sorolhatnám.

Az Új Látóhatár első céljának tekinti, hogy színvonalas írásokat adjon közre, de nem kevésbé fontosnak tartja azt is, hogy a nálunk megjelent könyvekről, a mi irodalmunkról, a hazai állapotokról s a közelmúltunkról, a második világháború eseményeiről képet formáljon és véleményt nyilvánítsa – ahogy az előbb említett tanulmánykötetben olvassuk, – „korrekciós” célzattal. A folyóirat nem folytat szellemi hadjáratot Magyarországon ellen, s ha „korrigál”, ezt legtöbbször józan,

megfontolt érvekkel teszi. Ne hallgassuk el, nem mindig. De az Új Látóhatár szerkesztője arra törekszik, hogy folyóiratában az irodalom, az esszé és a tudomány kapjon szót s ne az indulat, a túl éles hang, a vádemelés.

De ideje, hogy egy-két pillantást vessünk az észak-amerikai lapokra, folyóiratokra, kiadványokra is.

CZINE MIHÁLY: Szám szerint kevesebb van, mint amennyi Európában, ez is érdekes, hogy miért lehet így, hiszen nem tudom, Nyugat-Európában mennyi lehet a magyarság lélekszáma, százezren nem hiszem, hogy fölül legyen. Észak-Amerikában 800 000, Kanadában 200 000 van; és egyetlen olyan folyóiratról nem tudok, amelyik a huszonnyolcadik, vagy huszonkilencedik évében járna. Nincsen ilyen. Szép kezdeményezések voltak és szép kezdeményezések vannak. A legelső kezdeményezés, amit ismerhetek, az ITT-OTT, amelyik azonban máig is könyvomatoss. Annak a fiatal körnek az emberei jelentetik meg, írják, amelyikről az előbb már beszéltem. Építészek, orvosok, tanárok, szociológusok, diákok. A szerkesztési módja is, – mintha valami őskort idézne. Összegyűjtik Chicagóban, legépelik Clevelandban és Portlandban megszerkesztik, több ezer mérföldet utazik a folyóirat anyaga, amíg végre folyóirat lesz belőle, de valóban gondolkodtató írások jelennek meg benne, szociológiai, történelmi jellegű dolgozatok. Szépirodalmat, verset, novellát ritkábban közölt, a tanulmány anyaga, a publicisztikai anyaga igazán érdekes. És az anyanyelvi mozgalommal kapcsolatos jegyzetei.

A másik nagy kezdeményezés az Ötágú sip volt. Azért beszélek múltidőben, mert régebben jelent meg az utolsó száma; bár ígéret van, hogy újra megjelenik. Hamza András indította, egy református tiszteletes, aki a jövedelmét ebbe a folyóiratba építette. A címe az illyési gondolatra utal; valamennyi magyar irodalmat együtt szeretné közvetíteni. Az egyik számában például Weöres Sándor volt jelen versekkel Magyarországról, Faludy György műfordításokkal Kanadából, Sütő Andrástól, a romániai magyar írótlát novellát hoztak, és Csoóri Sándortól, Magyarországról, esszét. Sajnos, a folyóirat Hamza András anyagi helyzetének a megrendülésével egyre ritkábban jelent meg; újabb szám kinyomtatásáig, lehet hogy még hosszabbban kell várnunk.

Az Ötágú sip alszik hát egyelőre, de Kanadában jelentkezett már egy másik ember, egy kertész, aki időszakonként megjelenő újságformájú folyóiratot indított, a Tanút. A Tanú is hasonló célkitűzésű; romániai, magyarországi írókat is közöl, az Amerikában és Nyugat-Európában élő írók mellett. Szemléletében az Új Látóhatárhoz áll talán legközelebb, de a hazai magyar irodalommal szemben, a hazai fejleményekkel kapcsolatosan méltányosabb.

Észak-Amerikában, Kanadában az irodalom egyesekhez és csoportokhoz fűződik. Hősi egyesek nevéhez, a Hamzákhoz, a Tar Mihályokhoz; Tar Mihály az a kertész, akit említettem. Ezeknek az egyeseknek a nevéhez fűződnek gyakran a nagy kezdeményezések; ezeket a kezdeményezéseket pártfogolják vagy nem pártfogolják az egyes csoportok. A kezdeményezéseknek mindenképpen nagy a szerepe; hozzájárulnak a magyarság öntudatának a megtartásához.

BÉLADI MIKLÓS: Nem könnyű munkára vállalkoztunk, amikor elhatároztuk, hogy a nyugati magyar irodalomról rendezünk kerekasztalbeszélgetést. Oly szerteágazó, oly nagy ez az anyag, hogy még vázlatnak sem igen nevezhetjük azt a képet, amit most beszélgetésünk első részében nyújtani tudtunk. Hiányérzet van bennem, – ahogy utána gondolok az elmondottaknak. Kimaradtak nevek, intézmények, lapok eszmecsereinkből. De nem akarok mentegetőzni. Mondok három adatot, ez megvilágítja, mennyire lehetetlen lett volna, hogy több adatot, eligazító pontot iktassunk mondanivalónkba. Van egy megközelítően teljes jegyzék az 1945-től 1970-ig nyugaton megjelent, irodalmi jellegű sajtóról, időszaki kiadványokról, folyóiratokról.

Mintegy ezer időszak kiadvány látott napvilágot ezen időben. Tudom, vannak közöttük rövid életűek, jelentéktelenek, érdektelenek – de akkor is, óriási szám ez. S még egy adat. A Széchenyi Könyvtárban ugyanebből az időből kb. 4000 könyvet tartanak nyilván. Van ebben sok utánnomás, több százra megy például a két háború közötti időből való ponyvaregények, így a Világvárosi regények néven ismert füzetes ponyvák utánnomása. Borbándi Gyula író-katasztere mintegy 300 íróról tud. Ezzel szerettem volna aláhúzni, hogy az anyag szinte áttekinthetetlenül nagy. Nem tehetünk egyebet, mint hogy kiragadunk ebből a történelmileg, szociológiailag, ideológiailag, irodalomtörténetileg, esztétikailag sokszorosán tagolt, szövevényes anyagból néhány kérdést. Kezdjük a meghatározással, azzal, hogy mi a nyugati magyar irodalom? Mit értsünk ezen, hol helyezhetjük el, hogyan viszonyul a magyarországi magyar irodalomhoz? Innen továbblépve, az alapvető irányzatokat vázoltuk, majd áttértünk az intézmények világára. Az intézmények világa: az egyesületek, csoportok és az irodalmi lapok köre látszik a legmegragadhatóbbnak. Ezek a nyugati magyar irodalom viszonylag jól körülhatárolható irodalmi irányzatait jelentik. Nem homogén, sem tartalmi, sem esztétikai szempontból nem egyöntetű társulások ezek. De alaptendenciájuk karakterisztikus, ezért jó irányjelző pontokat alkotnak. Szó esett amerikai, kanadai egyesületekről és lapokról: az ITT-OTT-körőről, a Bethlen Gábor, a New Jersey-i öregdiákok egyesületéről, az Ótágú sípról és a nemrég indult Tanúró. Európára áttérve beszéltünk a Mikes Kelemen, Szepsi Csombor Kőről és a Magyar Műhely Munkaközösségről, az Új Látóhatárról, az Irodalmi Újságról. Mindennek új oldalú megvilágításában segítségünkre lesz a londoni Czigány Lóránt és a párizsi Karátson Endre – mindketten alkotói és szakértői ennek az irodalomnak: egyszerre látják belülről és kívülről azt a világot, amit mi is szeretnénk egyre jobban megismerni.

(Folytatjuk)

